

Крилова Марія Ігорівна,
студентка II курсу другого (магістерського)
рівня вищої освіти (групи УМЛм-1-24-2.0д.)
спеціальності 035 Філологія
Факультету української філології,
культури і мистецтва
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Науковий керівник:

І. Г. Сасвич, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЖЕСТОВОЇ МОВИ

У статті розглянуто соціальні аспекти функціонування української жестової мови (УЖМ) як повноцінної природної системи комунікації. Простежено етапи становлення УЖМ, її офіційний статус, а також сучасний стан використання у сфері освіти й суспільного життя. Особливу увагу приділено ролі громадських організацій і педагогічних ініціатив у розвитку білінгвального підходу до навчання дітей із порушеннями слуху.

Ключові слова: українська жестова мова; жестове мовлення; глухий; жестомовна спільнота; комунікація; мовна політика.

Постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки. Дослідження української жестової мови (УЖМ) має важливе значення для розвитку мовознавства, оскільки структура жестової мови, її знакова природа, специфіка

сприйняття і породження суттєво відрізняються від звукової мови і можуть бути використані для перевірки універсальності лінгвістичних теорій, створених на матеріалі цих мов. Особливої ваги в розрізі сучасних мовознавчих пріоритетів набувають і соціальні аспекти буття української жестової мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на які спирається автор. Проблеми статусу і функціонування жестової мови неодноразово розглядалися у працях Н. Адамюк, Є. Грищенко, М. Давидова, В. Жук, Н. Каменської, С. Кульбіди, С. Литовченко, О. Лозинської, В. Пасічника, О. Рибак, В. Стьопкіна, О. Таранченко, І. Чепчиної та ін. Дослідники фокусували увагу на багатьох актуальних проблемах: зародження українських освітніх осередків для глухих, знакового характеру української жестової мови, взаємодії жестової і звукової мов, сучасного курикулуму в освіті дітей з порушеннями слуху тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Значна кількість питань щодо повноправного статусу жестової мови в сучасному українському соціумі потребує прицільного розгляду. Зокрема це розробка сучасної соціокультурної концепції глухоти з урахуванням прикладних аспектів вивчення української жестової мови, створення лексикографічних видань і кодифікація термінів відповідно до сфери застосування. **Метою** цієї розвідки є з'ясування соціальних аспектів функціонування української жестової мови як повноцінної природної системи комунікації та статус жестомовної спільноти в українському соціумі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням авторських положень. Загальноживимим позначенням візуально-кінетичної мови є термін «жестова мова», утворений за аналогією з англійською та французькою традиціями (Кульбіда, 2009). Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено: «Українська жестова мова – природна візуально-жестова мовна система з власною лексико-граматичною структурою, що сформувалася еволюційним шляхом і використовується як основний або один з основних засобів спілкування жестомовних осіб, які постійно проживають або впродовж тривалого часу проживали на території України». У статті 4 пункті 1 Закону спільноту людей, які послуговуються жестовою мовою, названо жестомовною спільнотою. Важливим є й те, що у пункті 3 тієї ж статті зазначено, що «в Україні кожному гарантується право вільно використовувати українську жестову мову в суспільному житті, вивчати та підтримувати її, а також навчатися українською жестовою мовою» (Закон України, 2019).

Важливою проблемою, що має і лінгвістичне, і соціальне значення, є мовне позначення носіїв жестової мови. Зважаючи на особливості сприйняття і породження мови цими людьми, використовують такі терміни: «глухий», «людина з вадами слуху», «людина з порушенням слуху», «глухонімий», «нечуючий» тощо. Останній термін («нечуючий») утворено з порушенням норм української мови, тому в сучасних лінгвістичних працях ним послуговуються з обережністю. Однак маємо приклади використання цього утворення в офіційних назвах громадських організацій, наприклад, у найменуванні зареєстрованого у 2003 р. Об'єднання нечуючих педагогів.

Термін «людина з вадами слуху» є некоректним, оскільки відсутність слуху не вважають людським недоліком. Подібні випадки трапляються з різних причин: генетична схильність, інфекційні захворювання, прийом певних медикаментів тощо. З огляду на негативну конотацію лексеми *вада* більш прийнятним є вживання словосполучення «людина з порушенням слуху».

Некоректним є й термін «глухонімий», оскільки поєднує ознаки відсутності слуху зі здатністю говорити. Людина з порушенням слуху через ураження слухового аналізатора та неспроможність чути себе не використовує голос повноцінно, що підтверджує клінічний діагноз, встановлений отоларингологом. Через це мовлення таких людей сприймається як недостатньо чітке.

Спільнота людей з порушенням слуху послуговується терміном «глухий». На думку дослідниці Н. Каменської, останнім часом за кордоном, зокрема в США, Канаді, Великобританії та Нідерландах, набув поширення підхід «Дві мови – дві культури», згідно з яким нарівні із загальнонаціональними мовою і культурою визнають мову і культуру цих країн. Відтак термін на позначення приналежності до відповідної мовної групи має написання тільки з великої букви (*Глухи*). В англомовному світі загальноновживаними є терміни «*deaf*» (глухий) та «*Partially deaf*» (частково глухий) (Каменська, 2007).

Подібну думку висловлює й С. Кульбіда в монографії «Соціокультурний дискурс української жестової мови в умовах сьогодення», зазначаючи, що використання терміну «Глуха» (Г) (особа) – «Deaf» (D) стосується тих осіб, які культурно ідентифікують себе як Глухих і вважають себе частиною «світу Глухих», незалежно від аудіологічного статусу (Кульбіда, 2023: 10).

Вважаємо, що гостроту зазначеної проблеми визначають три чинники:

- **Соціальний.** Українське суспільство перебуває в пошуках коректних форм для толерантного ставлення до певної групи людей.

- **Лінгвістичний.** Виникає потреба унормування термінології відповідно до граматичних норм української мови.
- **Культурно-ідентифікаційний.** Частина спільноти людей з порушеннями слуху має власні традиції самоназви, спираючись на культурно-історичні, комунікативні особливості та соціальну чутливість.

Відтак можемо стверджувати, що термінологічні позначення осіб з порушеннями слуху демонструють важливість балансу між нормативністю української звукової мови та повагою до самоназви представників жестомовної спільноти. Уточнення цих понять є необхідним для вироблення етичної й науково обґрунтованої комунікативної практики.

Важливим є питання сутнісних властивостей жестової мови. С. Кульбіда визначає особливості системної організації УЖМ як сукупності взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, що формують єдине ціле. УЖМ характеризується неоднорідністю, адже складається з елементів різних рівнів з відповідними ієрархічними відношеннями (наприклад, жести одночасно належать і до лексичної, і до граматичної підсистем). Трьома основними підсистемами УЖМ є кінетична, лексична й граматична (Кульбіда, 2009: 230).

Очевидно, що структура жестової мови відрізняється від звукової мови, у якій традиційно виокремлюють чотири основні рівні: фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний. Матеріальною основою жестової мови є не фонетика, а кінетика. Завдяки найменшим структурним одиницям мова набуває реальної форми: адресант матеріалізує свої думки за допомогою рухів рук, тіла, обличчя (очей, брів, губ) та передає їх адресату, який сприймає повідомлення зором і реагує на них, тобто бере участь у комунікації. Лексика членує світ на окремі елементи і дає їм назви. Жести позначають не лише предмети, явища, властивості реального світу, а й відношення між ними та абстрактні поняття. Граматика містить набір правил та способів реалізації жестів. За допомогою її засобів створюють осмислені висловлення (Кульбіда, 2009: 230).

За обсягом елементів і здатністю оновлювати свій склад УЖМ є *відкритою системою*: вона постійно поповнюється новими жестами (неологізмами) і поступово втрачає застарілі (архаїзми), а щодо техніки виконання жестів варто зазначити, що ця система є *усталеною і переважно закритою*, адже йдеться про обмежену кількість структурних компонентів (наприклад, чотири основні параметри жесту, два типи його виконання – одноручні та дворучні) (Кульбіда, 2009: 227).

Спілкування за допомогою жестів називають *жестовим мовленням*. Виокремлюють два його різновиди, кожен з яких має власні граматичні особливості. Перший ґрунтується на системних властивостях власне жестової мови. Окрім того, виділяють кальковане жестове мовлення (КЖМ) – вторинну знакову систему, форму мануального спілкування, що засвоюється у процесі вивчення глухою особою звукової мови. Це своєрідна «накладка» на звукову українську мову, що повністю дублює її. Система використовує частину знаків УЖМ, до яких додаються закінчення відмінків. Жести тут є еквівалентами слів, а порядок їхньої послідовності відповідає синтаксису звукової мови. Цю систему спілкування глухі використовують неохоче з огляду на складність послуговування нею (Посібник, 2015: 48).

Жестова мова є природною системою. Зазвичай природність мови визначають за двома основними критеріями. По-перше, завдяки існуванню спільноти її носіїв. В Україні такою спільнотою є Українське товариство глухих, яке об'єднує близько 60 тисяч осіб, що послуговуються жестовою мовою. Цю мову можуть засвоювати навіть немовлята від народження. По-друге, мова повинна відповідати системі сприйняття та виконання дій, властивих людині. У процесі розвитку природні мови пристосовуються до передавання й сприймання інформації відповідно до своєї модальності.

Проблема історії УЖМ неодноразово ставала предметом розгляду науковців. Дослідники зазначають, що першими осередками вивчення УЖМ стали спеціальні школи для глухих дітей на Волині (1805), у Львові (1830) та в Одесі (1843). Упродовж ХХ століття і вивчення української жестової мови в школах, і дослідження її проблематики науковцями зазнавало утисків з боку держави. Зокрема варто згадати працю Й. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», у якій людей з порушеннями слуху було названо «аномальними» та «без'язикими», а їхню «ручну мову» – несправжньою (Сталін, 1950). Однак із шістдесятих років ХХ століття почали з'являтися посібники й методичні рекомендації для навчання глухих дітей.

Сьогодні діти з порушеннями слуху можуть навчатися в загальноосвітніх школах у звичайних класах, де з ними працюють спеціальні асистенти. Для батьків, педагогів і перекладачів було видано низку підручників, методичних матеріалів та значну кількість випусків наукового збірника «Жестова мова й сучасність» (Кульбіда, 2010). Триває процес з опрацювання технологій автоматичного перекладу жестовою мовою, однак складність візуалізації рухів суттєво сповільнює цей процес.

У наш час в Україні діє низка громадських та наукових організацій, що займаються проблемами жестомовної спільноти: Інститут спеціальної педагогіки і психології НАПН України, ГО «Всеукраїнська асоціація перекладачів жестової мови та людей з інвалідністю», ГО «Українське товариство глухих», ГО «Соціальна єдність», ГО «Відчуй», БО «Міжнародний волонтерський фонд глухих «Чую серцем».

В Інституті спеціальної педагогіки і психології НАПН функціонує відділ української жестової мови – єдиний науково-дослідний осередок на теренах України, який здійснює вивчення лінгвістичних особливостей УЖМ, розроблення лінгводидактичного забезпечення її викладання та визначення теоретико-методичних засад використання національної жестової мови в умовах жестової двомовності навчально-виховного процесу.

Громадська організація «Всеукраїнська асоціація перекладачів жестової мови та людей з інвалідністю» об'єднує фахівців з усіх регіонів України, головним завданням і бажанням яких є захист інтересів, прав і свобод людей з інвалідністю. Представники асоціації також зосереджують увагу на реалізації проєктів, пов'язаних з побудовою інклюзивного суспільства та забезпечення базових потреб усіх людей з інвалідністю.

Основним орієнтиром створення ГО «Українське товариство глухих» є об'єднання осіб з порушеннями слуху та надання їм допомоги в професійній, трудовій і соціальній реабілітації, захисті їх законних прав та інтересів, а також утвердженні статусу громадян, всебічно інтегрованих у суспільство.

Громадська організація «Соціальна єдність» понад 10 років активно працює у напрямі створення безбар'єрного простору для людей з порушенням слуху, а з 2021 року розширила свої функції та допомагає всім людям з різними формами інвалідності. Представники ГО «Відчуй» займаються реабілітацією, соціалізацією, реалізацією прав дітей і дорослих з порушеннями слуху. Благодійна організація «Міжнародний волонтерський фонд глухих «Чую серцем» – це об'єднання волонтерів та активних людей, які реалізують проєкти, спрямовані на допомогу дітям з інвалідністю, людям з інвалідністю по слуху, ветеранам і біженцям.

Висновки й перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі.

На підставі аналізу наукових праць можемо стверджувати, що українська жестова мова є самостійною природною системою, притаманною жестомовній спільноті України, яка перебуває на етапі активного формування власної термінологічної, освітньої та культурної суб'єктності. Соціокультурні й правові

аспекти функціонування жестової мови в Україні засвідчують прогресивний рух до її визнання як елемента національної мовної політики. Закріплення її статусу в законодавстві, розвиток інституційної підтримки та діяльність громадських організацій створюють підґрунтя для формування безбар'єрного суспільного середовища та посилення активності жестомовної спільноти.

Перспективи подальших досліджень є багатовекторними, оскільки українська жестова мова є унікальним об'єктом лінгвістики, здатним розширити межі сучасної філологічної науки та сприяти формуванню інклюзивного й культурно чутливого мовного простору в Україні.

Список використаних джерел

- Каменська Н. Зміна парадигми сприйняття глухоти у XXI столітті. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : збірник наукових праць. 2007. № 4 (6). URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/293> (дата звернення: 30.11.2025).
- Кульбіда С. Соціокультурний дискурс української жестової мови в умовах сьогодення : монографія. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 256 с.
- Кульбіда С. В. Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03. Київ, 2010. 35 с.
- Кульбіда С. Українська жестова мова як природна знакова система. *Жестова мова і сучасність* : збірник наукових праць, 2009. № 1 (4). С. 218–239.
- Посібник для батьків нечуючих дітей : електронне видання / Є. Твардовська, І. Блументаль, І. Чепчина, Н. Адамюк, Н. Каменська. 2015. 112 с. URL: <https://utog.org/book/posibnik-dlia-batkiv-nechuiuchih-ditej> (дата звернення: 30.11.2025)
- Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України № 2704–VIII від 25.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 30.11.2025).
- Сталін Й. Марксизм і питання мовознавства. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stalin_Iosif/Marksyzm_i_pytannia_movoznavstva/ (дата звернення: 30.11.2025)

Reference

- Kamenska N. Zmina paradyhmy spryniattia hlukhoty u XXI stolitti. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy : zbirnyk naukovykh prats. 2007. № 4 (6). URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/293> (data zvernennia: 30.11.2025).
- Kulbida S. Sotsiokulturnyi dyskurs ukrainskoi zhestovoi movy v umovakh sohodennia : monohrafiia. Kyiv : ISPP imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy, 2023. 256 s.
- Kulbida S. V. Teoretyko-metodychni zasady vykorystannia zhestovoi movy u navchanni nechuiuchykh : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.03. Kyiv, 2010. 35 s.
- Kulbida S. Ukrainska zhestova mova yak pryrodna znakova systema. Zhestova mova i suchasnist : zbirnyk naukovykh prats, 2009. № 1 (4). S. 218–239.
- Posibnyk dlia batkiv nechuiuchykh ditei : elektronne vydannia / Ye. Tvardovs'ka, I. Blumental', I. Chepchy'na, N. Adamyuk, N. Kamens'ka. 2015. 112 s. URL: <https://utog.org/book/posibnik-dlia-batkiv-nechuiuchykh-ditej> (data zvernennia: 30.11.2025)
- Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi : Zakon Ukrainy № 2704–VIII vid 25.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (data zvernennia: 30.11.2025).

30.11.2025).

Stalin Y. Marksyzm i pytannia movoznavstva. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stalin_Losif/Marksyzm_i_pytannia_movoznavstva/ (data zvernennia: 30.11.2025)

SOCIAL ASPECTS OF UKRAINIAN SIGN LANGUAGE

Maria Krylova, second-year student of the second (master's) level of higher education majoring in Philology at the Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts of the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

The article examines the social aspects of Ukrainian Sign Language (USL) as a fully-fledged natural communication system. It traces the stages of USL development, its official status, and its current use in education and public life. Particular attention is paid to the role of public organisations and educational initiatives in the development of a bilingual approach to teaching children with hearing impairments.

Keywords: Ukrainian sign language; sign speech; deaf; sign language community; communication; language policy.